

**ASPECTS OF THE SPIRITUAL CULTURE IN THE ROMAN EMPIRE. THE
EXAMPLE OF LOWER DANUBE**

**Ștefan Lifa, Assist. Prof., PhD, Mircea Ciolac, PhD Student, West University of
Timișoara**

Abstract: The present study analyses some details referring to Greek philosophical systems that influenced the Roman world. We will refer to the gods and heroes very popular, especially in the East (Apollonius, Simon Magul, etc.). We will analyze also the cult of Mithras and its doctrine, some historical sources, especially those related to the year 212, when the famous, but still not completely known law (Constitutio Antoniniana). In the end we will approach some aspects about the Jewish and Christian doctrine. There are still many written sources insufficiently known and almost unused. These determine us rethink the Roman spiritual universe in some periods.

Keywords: *ancient religions, spiritual life, ancient gods, ancient heroes, philosophical systems.*

Informațiile furnizate de autorii antici, de cronicari etc. și completate de săpăturile arheologice atestă și demonstrează dezvoltarea principiilor de drept la geto-daci. Ele arată, așa cum am afirmat mai sus, și stadiul de dezvoltare a comunităților omenești, iar pentru teritoriile locuite azi de români sunt semnificative comparațiile cu alte comunități.

Ca și în alte locuri, în spațiul carpato-danubiano-pontic la început, în cadrul giniții matrilineare, bazată pe legături de rudenie, toate hotărârile erau luate de adunarea generală a membrilor giniții. În perioadele următoare, căpeteniile giniților patriarhale aveau autoritate morală, nu publică. Aceste giniți se bazau și ele pe legături de rudenie, iar membrii lor, fiind deci înrudiți, erau egali. Un trib era condus de șefii giniților, iar unitatea juridică de bază nu era insul sau familia, ci grupul în întregime¹. Treptat, societatea a evoluat spre cea de-a doua fază a civilizației fierului, când a devenit necesară formarea uniunilor de triburi².

Printre autorii care ne oferă informații îl găsim pe Herodot și mai apoi pe Diodor din Sicilia – *Biblioteca istorică*, Strabon – *Geografia*, Pompeius Trogus, Suetoniu, Dio Cassius, Appian, Ptolomeios din Alexandria etc. Căpeteniile militare ale dacilor erau bineînțelese ajutate de către preoți. Aici îl putem pomeni pe foarte cunoscutul Zalmoxis din istoriografia antică, el fiind cel căruia i s-a atribuit impunerea unei serii de principii morale și de conduită în societate³. Trebuie să subliniem de la început că toate aceste informații ne-au parvenit prin filieră indirectă, prin intermediul autorilor greci și apoi cei romani⁴.

¹ Leroi-Gourham, *Gestul și cuvântul*, vol. II, București, 1983, p. 136; A. Gulian, *Lumea culturii primitive*, București, 1979, p. 213; J. Lips, *Obârșia lucrurilor*, București, 1960, p. 406.

² *Istoria dreptului românesc* (sub redacția lui I. Ceterchi), vol. I, București, 1980, p. 45.

³ H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986, p. 324.

⁴ Autorii în ale căror scrieri găsim referiri la Zalmoxis, în diverse contexte, ar fi: Herodot, *Istoriei*, IV, 94, 95, 96; Hellanicos din Mitilene, *Obiceiuri barbare*, passim; Platon, *Charmides*, 156 d, 156 e, 157 a; Mnaseas, *Lexiconul lui Fotius*, 23; Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, I, 94, 2; Strabon, *Geografia*, VII, 3, 5, VII, 3, 11, XVI, 2, 39; Apollonius din Tiana, *Regele sciților*, passim; Appuleius, *Apollogia*, 26; Lucian, *Scitul sau oaspetele*, 1; Herodian, *Despre ortografie*, II, 514; Clemens din Alexandria, *Covoarele*, I, 15, IV, 8; Origene, *Contra Celse*, II, 55, III, 34, III, 54; Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, 1, 1; Porphyrios, *Viața lui Pythagora*, 14, 15; Iamblicos, *Viața lui Pythagora*, XXX; Iulianus Apostata, *Împărații*, 22; Theodoretos din Cyr, *Terapeutice*, I, 25; Enea din Gaza, *Teofrast sau despre nemurirea sufletului sau despre nemurirea trupurilor*.

Zalmoxis a fost pomenit deja de Herodot în *Istoriile* sale (IV, 95). Referitor la existența lui, datele sunt insuficiente. Am putea presupune doar că el a trăit în secolul al VI-lea sau al V-lea î. Hr.⁵ Fără a avea pretenția vreunei comparații, trebuie să amintim că în Orient în acea vreme au apărut profeți și întemeietori de religii, cum ar fi: Budha, Confucius cu a sa filosofie socială, Lao Tzî, Zarathustra, profeții din Vechiul Testament. În teritoriile grecilor antici însă, aceasta este vremea apariției unor mari reformatori precum Solon, Pisistrate, Clistene sau Servius Tullius în Peninsula Italică⁶ etc.

Putem aminti în acest context și ipoteza zeificării mai târziu a lui Zalmoxis – poate la origine un zeu chthonian, dacă avem în vedere gropile și puțurile rituale descoperite, retragerea lui sub pământ conform legendei etc.

Oricum, el a fost des pomenit de istoricii antichității și de cei din epoca medievală timpurie. În secolul al VI-lea d. Hr., Iordanes a scris despre Zalmoxis, numindu-l rege și afirmând în lucrarea sa, *Getica*, 40 că, datorită învățăturilor lui, "goții (geții) au devenit aproape egali cu grecii".

În secolul al III-lea î. Hr. neoplatonicianul Iamblicos a considerat a fi drept un adevăr incontestabil faptul că Zalmoxis le-a scris legile geților. Apariția proprietății private în epoca La Tène a avut ca rezultat formarea uniunilor de triburi și mai apoi a unui stat care, sub conducerea lui Burebista, era deja consolidat din punct de vedere politic și militar, juridic și organizatoric. În secolul I î. Hr. și mai târziu, cunoaștem rolul lui Deceneu (preot și rege), apoi al urmașilor săi, până la războiul cu Roma.

Este probabil ca acest stat să fi avut o structură similară cu cea a statului roman din epoca lui Servius Tullius. Instituțiile sale trebuie să fi conservat și o parte din relațiile gentilice⁷. Astfel, poetul Ovidiu, cel exilat de Augustus la Tomis, a afirmat în poeziile sale că autohtonii își mai exercită și ei înșiși justiția⁸.

Premisele formării și consolidării statului geto-dac sunt legate de organizarea din punct de vedere teritorial a comunităților, precum și de adâncirea diferențierilor sociale. Rolul aristocrației și al preoțimii în organizarea social-economică a crescut foarte mult⁹.

Dezvoltarea economică și creșterea productivității muncii au avut ca rezultat apariția și consolidarea proprietății private asupra pământului. Alături de aceasta a coexistat și obștea sătească¹⁰.

Dialog, LXXXV, 540; Heschos din Alexandria, *Culegerea alfabetică de tot felul*, passim; Iordanes, *Getica*, 39; Agathias, *Istorie*, prefață, 3; Leon Diaconul, *Istoria*, IX, 6; Suidas, *Lexicon*, II, 500, IV, 262 etc.

⁵ Dacă ar fi să luăm în considerare spusele lui Hellanicos din Mitilene, cum că Zalmoxis i-ar fi precedat lui Pythagora, l-am putea plasa și înainte, în timp, poate în Hallstat-ul timpuriu când, conform lui D. D. Berciu (*Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 237 și urm.) se produce o unificare culturală a arealului carpato-dunărean.

⁶ N. Ursulescu, *Dacia în cadrul lumii antice*, Iași, 1992, p. 45.

⁷ V. Hanga, *Les institutions du droit coutumier romain*, București, 1988, p. 14.

⁸ *Ibidem*.

⁹ M. Oppermann, *Tracii între Arcul Carpatic și Marea Egee*, București, 1988, p. 195; A. Bejan, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la formarea statelor feudale*, Timișoara, 1995, p. 14 și urm.; etc.

¹⁰ Bodor, *Contribuții la problema agriculturii în Dacia înainte de cucerirea romană. Problema obștilor la daci*, partea I, în SCIV, 7, 1956, p. 3-4; partea a II-a, în SCIV, 8, 1957, 1-4, p. 137-148; H. Daicovicu, *Observații privind obștea sătească la geto-daci*, în SCIV, 11, 1960, I, p. 135-139; Idem, *Dacii*, București, 1963, p. 141; D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, p. 238 și urm.; etc.

Poetul Vergiliu (*Georgicele*, III, 375) afirma despre locuitorii de la Dunăre că: "*iși duc viața liniștită și sigură în bordeie / săpate adânc în pământ; adună trunchiuri de stejar și ulmi întregi / pe care îi rostogolesc pe vatră și-i pun pe foc*". Același autor (*Eneida*, III, 34-35) a scris și despre zeul Marte, "*care ocrotește ogoarele geților*".

Din versurile lui Horațiu se pot desprinde alte informații importante. Acest din urmă autor a afirmat (*Ode*, III, 24) că: "*la fel și geții cei aspri / cărora pământul nehotărnicit / le dă roade și cereale bune. / Nu le place să cultive același ogor mai mult de un an*".

Tragem de aici concluzia că la geto-daci tradiția era ca pământul agricol să fie atribuit prin rotație anuală sau prin tragere la sorți ori prin decizia sfatului bătrânilor – instituție pe care o găsim și după retragerea aureliană. La fel, Ovidiu (*Epistuale Ex Ponto*, III, 10) a scris că: "*dușmanul abia dă răgaz agriculturului să sape pământul*", referindu-se și el la ocupațiile populației de aici.

Din analiza acestor texte întrevădem existența proprietății nehotărnicite și private în cadrul obștilor¹¹.

Același lucru s-a putut observa în unele părți nu numai în cursul primului mileniu, ci și până mai târziu, după formarea statelor medievale. Nu se poate pune la îndoială nici faptul că, într-o societate care se dezvoltă din punct de vedere economic și tranzacțiile comerciale erau puse sub incidența practicilor juridice care trebuiau să asigure, în caz de conflict, despăgubirea părților lezate. Acest lucru a fost observat în cadrul obștilor până târziu, în epoca modernă.

În privința obștilor sătești, nu este absolut necesar să dispară complet legăturile de rudenie. În acest sens este suficientă o comparație cu Roma antică, unde, și după apariția statului, impozitele se puneau pe un trib (lat. *tributum*).

În secolul al VI-lea î. Hr. Herodot, în *Istoriei*, cartea a IV-a, 95 a scris că Zalmoxis și-a împărtășit cunoștințele "*frunțașilor țării*". La 514 î. Hr. exista deci o uniune de triburi, capabilă să se opună regelui Darius. Apoi, cu toate că episodul ce i-a avut drept protagoniști pe Dromichaites și Lisimah sugerează existența democrației militare în aceste zone, valoarea acestuia are o adevărată tentă moralizatoare. Un alt episod de prin anul 200 î. Hr., și anume despresurarea Histriei de către Rhemaxos și fiul său, sugerează o continuitate dinastică, adică o formă superioară democrației militare¹². La fel, evenimentul din a cărui desfășurare cunoaștem numele unui alt șef geto-dac, Zalmodegikos¹³, denotă că autohtonii aveau deja o organizare instituțională în cadrul unei formațiuni politice ce putea încheia și garanta tratate.

Existența fortificațiilor pe înălțimi și a așa-ziselor "*morminte princiare*"¹⁴ demonstrează, printre altele, și apariția diferențierilor sociale. Aceste diferențieri s-au produs în cadrul obștilor teritoriale.

Majoritatea scrierilor referitoare la subiect analizează cunoscutul text al lui Criton, medicul grec ce l-a însoțit pe Traian în războaiele dacice, text care atestă existența în secolul I

¹¹ Au fost citate și discutate mai ales afirmațiile lui Horațiu: V. Hanga, *op. cit.*, p. 15; *Istoria dreptului...* (sub redacția lui I. Ceterchi), vol. I, p. 67 etc.

¹² D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 186.

¹³ Idem, *Despre statutul ostaticilor în antichitate în legătură cu raporturile grecilor cu geții în Dobrogea elenistică*, în ST. CL., 21.

¹⁴ E. Moscalu, *Mormântul princiar getic de la Peretu (jud. Teleorman)*, în *Thraco-Dacica*, 7, 1-2, 1986, p. 59-70 și D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 33-76 – referitor la Agighiol.

d. Hr. a unor înalți funcționari ce asigurau "*bunul mers al agriculturii*" și a altora în fruntea cetăților. Este vorba despre o mărturie privind funcțiile administrative și militare.

Nobilii cunoscuți din izvoarele scrise sub numele de *tarabostes* sau *pileates* și-au rezervat din plin drepturile civile și politice, în timp ce restul poporului¹⁵ a jucat un rol mai redus, la fel ca plebea romană în epoca servituții.

Se pot face în acest sens și comparații cu galii, despre care Cezar scria (*De bello gallico*, VI, 13): "*poporul nu îndrăznește să întreprindă nimic și nu este chemat la nicio adunare*". Din acest punct de vedere îi putem aminti și pe germanici (Tacitus, *De origine et situ Germanorum*, XV, 3), unde: "*triburile au obiceiul să trimită căpeteniilor, de bună voie și fiecare dându-și partea, vite sau grâne, care, primite de ei ca o cinste, le îndeplinesc și trebuințele*".

Diversele religii și sisteme filosofice propovăduiesc credința în viața de apoi, dualitatea corp-suflet. Această credință exista și în doctrina pythagoreică și mai înainte (Strabon), în *învățăturile lui Zalmoxis*. Am spus înainte având în vedere faptul că probabil Strabon s-a inspirat din opera lui Herodot, iar acesta din urmă "*greciza*" multe dintre lucrurile ce le văzuse sau auzise. Hellanicos din Mitilene afirma că zalmoxianismul (dacă nu cumva persoana celui zeificat – incertă) a precedat doctrina lui Pythagoras; din *Obiceiuri barbare* putem observa că el afirma la un moment dat: "*Dar mi se pare că Zalmoxis a trăit cu mult înaintea lui Pythagoras*". Același autor mai adăuga, referindu-se la geto-daci: "*ei spuneau că cei morți pleacă la Zalmoxis și că se vor întoarce*". Herodot a scris în acest sens (*Istoriei*, IV, 95) că Zalmoxis conducea întrunirile fruntașilor țării "*învățându-i că nici el, nici oaspeții săi și niciunul dintre urmașii acestora nu vor muri, ci vor merge într-un anume loc, unde vor trăi pururi și vor avea parte de asemenea de toate bunătățile*".

Se găsesc și unele asemănări între religiile misterelor și creștinismul vechi¹⁶.

Motivul banchetului ritual a fost pomenit de Herodot (*Istoriei*, IV, 95): Zalmoxis "*îi primea și îi pune să benchetuiască pe fruntașii țării*" cărora li se adresa în primul rând. Banchetul ritual este prezent și în reliefurile ce-i reprezintă pe *Cavalerii Danubieni*. Cele mai multe dintre aceste reprezentări sunt formate din câte trei registre, banchetul fiind reprezentat în cel superior¹⁷.

Mai putem aminti apoi și *Cavalerul trac* – divinitate despre care cunoaștem prea puțin. El se găsește frecvent pe altarele funerare, calul său fiind un animal solar, poate reprezenta apoteoza defunctului¹⁸, credința în viața de apoi.

Doctrina propovăduită s-a extins în timpul lui Strabon, fiind pentru unii daci un mod de viață. În *Geografia*, VII, 3, 5 acest autor scria că "*practica pythagoreică de a se abține de la carne a rămas la ei ca o poruncă dată de Zalmoxis*". Tot de la Strabon avem informația conform căreia aceștia "*se hrănesc cu miere, lapte și brânză, ducând un trai liniștit (...). Unii traci își petrec viața fără să aibă legături cu femeile (...) ei sunt onorați și socotiți sacri, trăind așadar feriți de orice primejdie*" (*Geografia*, VII, 3, 3). Toate acestea au determinat

¹⁵ N. Ursulescu, *op. cit.*, p. 47; rămâne de discutat doar dacă oamenii de rând (*comati*) erau locuitori ai satelor (gr. *comê*) sau pur și simplu *pletoși* (lat. *coma* = "pletoși", după Dio Cassius); M. Oppermann, *op. cit.*, p. 166.

¹⁶ G. Ory, *Originile creștinismului*, București, 1980, p. 130 și urm.

¹⁷ H. Crișan, *Civilizația geto-dacilor*, vol. II, București, 1993, p. 161; *Enciclopedia civilizației romane* (sub redacția lui D. Tudor), p. 175.

¹⁸ *Ibidem*.

adâncirea cercetărilor privind asemănările dintre zalmoxianism și religiile misterelor¹⁹ (Hermes, Orfeu, Osiris și corespondentul său în lumea elenistică – Dyonisos, Pythagoras, Platon).

În ceea ce privește zeii misterelor, Strabon (*Geografia*, VII, 67) îl aseamănă pe Zalmoxis cu Amphioraus, Trophonius, Orfeu, Musaios. Din scrierile lui Platon (*Republica*, II, 363, c-d) aflăm unele informații mai ample referitoare la acesta din urmă – Musaios era un personaj care, asemenea lui Orfeu, a coborât în Infern.

Pythagoras, alături de care a fost pus Zalmoxis, a fost și el comparat cu Aristeas, Alaris, Epimenide, Phomion, Empedocle și Dyonisos²⁰.

Despre Aristeas din Proconesos a scris și Herodot (*Istorie*, IV, 14-15). El era un devotat al zeului Apollo și avea capacitatea de a muri și învia, de a dispărea și apărea în diverse locuri²¹.

Conform lui Plinius cel Bătrân (*Istoria naturală*, VII, 174), Hermotimus din Clazomene putea să-și părăsească corpul și să călătorească în diverse locuri.

Empedocle, apropiat al lui Pythagoras, era un șaman grec ale cărui practici denotau metempsihoza²².

Pythagoras însuși avea relații cu zeii și cu spiritele și putea fi prezent în mai multe locuri deodată²³.

Revenind la geto-daci, Strabon (*Geografia*, VII, 3, 5; VII, 3, 11), după descrierea asemănărilor pomenite mai sus, a scris că: "*mereu se găsea cineva gata să-l sfătuiască pe rege și acestui om geții îi spuneau zeu*". Iordanes (69-71) scria în aceiași termeni și despre Deceneu.

Eroii civilizatori, profeții, zeii care se sacrifică au fost prezenți în tot arealul cuprins între Egipt, Orientul Apropiat, zonele grecilor antici, Roma și teritoriile locuite de traci, iar metempsihoza nu era o noțiune necunoscută.

În acest sens N. Gostar a susținut ideea conform căreia zeul suprem al geto-dacilor era un zeu asemănător lui Marte²⁴. Prin prisma acestei ipoteze deducem încă o dată rolul preponderent de erou civilizator, de profet al lui Zalmoxis (s-ar putea vedea în acest sens și Vergilius, *Eneida*, III, 35, precum și Ovidius, *Tristele*, V, 2, 69; V, 3, 21; V, 3, 22; Iordanes etc.).

¹⁹ G. Ory, *op. cit.*, p.158-159; literatura ecleziastică și nu numai a pus și problema unor anumite asemănări cu secta esenienilor: I. Coman, *Scriitori bisericești în epoca străromână*, București, 1976, p. 22-24; M. Oppermann, *op. cit.*, p. 224; M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. II, București, 1991, p. 165; Idem, *De la Zalmoxis la Gengis Khan*, București, 1980, p. 74; I. H. Crișan, *Spiritualitatea...*, vol. II, p. 131-137; N. Ursulescu, *op. cit.*, p. 45; E. Schurie, *Marii inițiați*, unde problemei i se atribuie mai multe capitole; I. Banu, *Profeții biblice vorbind filosofiei*, București, 1994, p. 34 și urm.

²⁰ E. Rhode, *Psihè*, București, 1985, p. 127.

²¹ D. P. Bolton, *Aristeas of Proconesos*, Oxford, 1962, apud M. Eliade, *De la Zalmoxis...*, p. 52, nota 44.

²² E. R. Dodds, *Dialectica spiritului grec*, București, 1985, p. 145.

²³ M. Eliade, *De la Zalmoxis...*, p. 54-56; Idem, *Șamanismul și tehnicile arhaice ale extazului*, București, 1996, p. 305-306.

²⁴ N. Gostar, *Zalmoxis – Zalmoxis – zeul suprem al dacilor*, în *Cercetări istorice*, 12-13, 1981-1982, p. 288-289 – zeul suprem era un zeu asemănător lui Marte și nu Zalmoxis, al cărui cult s-ar fi pierdut.

Gnosticismul geto-dac începea probabil cu așa-numita școală zalmoxiană și existau în acest sens mai multe metode de a obține nemurirea. Există interpretări pe această temă; Al. Vulpe propune însă să ne limităm la informațiile oferite de izvoarele literare²⁵.

Zalmoxis (poate zeu sau poate mare preot al lui Gebeleizis-Nebeleizis) a dezvoltat adeptilor săi un sistem filosofico-religios ce face cunoscută calea pe care se poate merge spre nemurire, la care aspira orice geto-dac: trimiterea mesagerului din patru în patru ani²⁶, idee în legătură cu religiile misterelor²⁷. O a doua cale se referea la sala de primire ce-i avea drept invitați pe "*fruntașii țării*"²⁸. Conform izvoarelor literare, credința în nemurire era o idee răspândită printre toate triburile tracice.

Pentru M. Eliade moartea și revenirea din patru în patru ani a lui Zalmoxis constituia un fel de inițiere²⁹ și în acest din urmă caz concluzia privind legătura strânsă cu doctrina pythagoreică se impune de la sine – fapt observat și de scrierile antice mai sus amintite.

Gnosticismul zalmoxian putea foarte probabil să fie un sistem dualist: spirit-materie, lumină-întuneric.

Revenind la primele idei, Herodot (IV, 95) scria la un moment dat că Zalmoxis "*s-a arătat tracilor*", lucru ce l-a determinat pe V. Pârvan să afirme că "*misterul*" acestei învieri se sărbătorea o dată la patru ani³⁰.

Orfismului dyonisiac Herodot i-a dat mai puțină atenție, dar conform lui Platon (*Charmide*, 156) și acesta acorda o mai mare importanță sufletului decât trupului. La fel, Zalmoxis avea în preajma sa o serie de "*medici*" care, adepți ai primatului sufletului, aplicau în vindecări ceea ce am putea numi o metodă totală³¹.

Strict din acest punct de vedere, în *Vechiul Testament* profetul Ieșaiahu afirma și el că trebuie să nu se mai asocieze sferei spiritualității ceva ce aparține corporalității și să se meargă până la "*ultima consecință a contractului dintre materie și spiritualitate*"³², iar profetul Hagai ajungea, spre exemplu, până la ideea de "*reședință a lui Dumnezeu*"³³, aceste concepții fiind mai aproape de zalmoxianism decât doctrina lui Platon. Astfel, bazându-se pe afirmațiile lui Pomponius Mella³⁴, putem distinge trei "*forme de nemurire*" în doctrina lui Zalmoxis: când se întorc sufletele, când nu revin, ci trec la o existență fericită și când moartea înseamnă schimbarea domiciliului cu unul mai plăcut. În doctrina lui Platon Zeul nu "*se arată*" și de fapt nu este nevoie de existența unui zeu.

În altă ordine de idei, este nevoie să subliniem și faptul că *trimiterea unui sol la Zalmoxis era o practică în concordanță cu obiceiurile greco-romane*. Astfel, informații despre sacrificii umane am găsit la diverși autori cum ar fi Plutarh (*Vieți paralele – Viața lui Themistocles*, XIII), care prezintă mai sus-menționatele sacrificii înainte de lupta de la

²⁵ Al. Vulpe, *Geto-dacii*, p. 300 și urm.

²⁶ H. Crișan, *Spiritualitatea...*, p. 427-429.

²⁷ G. Ory, *op. cit.*, p. 142 și urm.

²⁸ H. Crișan, *Spiritualitatea...*, p. 346, cf. lui Herodot, *Istorie*, IV, 95.

²⁹ M. Eliade, *De la Zalmoxis...*, p. 54.

³⁰ V. Pârvan, *Getica*, București, 1976, p. 153.

³¹ Coman, *Scriitori bisericești în epoca străromână*, București, 1976, p. 37-42.

³² Banu, *Profeții biblice vorbind filosofiei*, București, 1994, p. 34 și urm.

³³ *Ibidem*, p. 120.

³⁴ Pomponius Mella, apud I. Coman, *op. cit.*, p. 35-36.

Salamina – anul 479 î. Hr.; apoi ele sunt menționate și de Titus Livius (*Breviarum Ab Urbe Condita*, XXII, 57, 6) – cu ocazia

acestea. Ultimul nu se mai aplică astăzi. Așa cum am mai menționat, principalul izvor al normelor a fost înfrângerii de la Canae. În cinstea zeului Marte se făceau alte sacrificii umane prezentate de Dio Cassius în *Istoria Romană*, XLIII, 24. În Roma antică ele nu au fost interzise decât de abia în anul 97 d. Hr.³⁵.

Despre sacrificiile umane la geto-daci pomenește Clemens din Alexandria în lucrarea *Covoarele*, IV, 8. Tot în acest spirit a scris și Iordanes (*Getica*, 41) despre geți că: "*pe acest Marte totdeauna l-au înduplecat printr-un cult sălbatic, socotind că șeful războaielor trebuie împăcat prin vărsare de sânge omenesc*".

Nu cunoaștem amănunte referitoare la perpetuarea zalmoxianismului și nu credem / nu știm dacă împotriva lui s-au luat măsuri asemănătoare cu cele luate de Tiberiu sau Claudius împotriva druidismului celtic (Suetoniu, *Claudius*, XXV: "*desființă Gallia și religia de o mare cruzime a druzilor, interzisă sub Augustus numai cetățenilor romani*").

Așa cum am afirmat, lipsesc dovezile clare referitoare la perpetuarea cultului lui Zalmoxis sub forma sa clasică, el poate să fi și dispărut o dată cu aristocrația ("*fruntașii țării*" – n. n.) și preoțimea geto-dacă; se vor perpetua însă în *Interpretatio Romana* Marele Zeu și Marea Zeiță³⁶.

Prin tot ceea ce am afirmat până acum, am încercat să prezentăm spiritualitatea și obiceiurile geto-dacilor în concordanță cu lumea greco-romană.

Considerăm că acest lucru a ușurat procesul de romanizare din timpul provinciei Dacia într-un timp mai scurt decât în alte provincii, chiar dacă este vorba de Gallia sau Hispania romană.

După anul 106, o mare parte a Daciei fiind cucerită de către romani, rolul important în administrarea dreptului l-au avut aici normele juridice romane.

Dreptul roman poate fi considerat cel mai important aport adus de Roma pentru civilizația universală, a Europei în special. El privea bunurile, persoanele și acțiunile.

Dreptul public cuprindea normele administrative și penale, iar dreptul privat reglementa relațiile individului cu comunitatea și restul problemelor ce decurgeau din obiceiul. Normele juridice au fost strânse în diverse coduri de legi. Cum este și firesc, și pentru Dacia romană îi considerăm importanți pe juriștii clasici, cum ar fi: Publius Mucius Scaevola, Proculus (școala proculiană), Masurius Sabinus (școala sabiniană), Aemilius Papinianus, Domitius Ulpianus³⁷.

Pentru dreptul privat poate fi citat Gaius, autor al manualului *Institutiones* și al altor scrieri (secolul al IV-lea), care constituie cele mai importante izvoare în acest sens³⁸. Am considerat corect a-i aminti în treacăt pe acești reprezentanți ai dreptului clasic roman, având în vedere influența lor vedere influența în perioada care va urma și de care ne vom ocupa mai mult; influență directă în Imperiul Roman și Bizantin și la nordul Dunării.

³⁵ În acest sens M. Maus, H. H. Hubert, *Eseu despre natura și funcția sacrificiului*, București, 1994, *passim*.

³⁶ H. Crișan, *Civilizația...*, vol. II, p. 138.

³⁷ *Enciclopedia civilizației romane* (sub redacția lui D. Tudor), București, 1982, p. 411.

³⁸ Informații mai cuprinzătoare în Gaius, *Instituțiunile*, București, 1982.

Dreptul roman a constituit sursa normelor juridice adoptate de celelalte popoare europene, deși a întâmpinat rezistență la început din partea obiceiurilor barbare, mai ales în spațiile locuite de germanici³⁹.

În timpul stăpânirii romane vechile cutume locale au continuat să fie aplicate în cazul obligațiunilor din cadrul comunităților teritoriale. Nu putem cunoaște limitele pe care guvernatorul, judecător suprem, le-a fixat cutumelor locale – probabil că acestea nu trebuiau să contravină dreptului roman.

Dacia romană, noua provincie imperială îngloba, după datele furnizate de Ptolemeu, Transilvania, Banatul, Oltenia, vestul Munteniei și o parte din Moldova de sud. Influența civilizației romane, însă, s-a făcut simțită și dincolo de granițele provinciei, provincie a cărei exploatare economică s-a întreprins pe baza noilor forme de organizare specifice Imperiului. După organizarea Daciei sub această formă tipică, principiile dreptului roman vor fi aplicate locuitorilor în mod diferit, după statutul lor juridic.

- cetățenii romani, coloniști⁴⁰ în Dacia, aveau aceleași drepturi civile și politice ca și cei de la Roma. Doar dreptul de proprietate imobiliară era inferior celui din metropolă, cu excepția teritoriului orașului. De "ius italicum" se bucurau orașele: Sarmisegetusa, Apulum, Potaissa, Napoca, Dierna. De dreptul latin beneficiau locuitorii cu situație materială deosebită, asemenea celor din orașele latine "oppida".

*- marea majoritate a populației libere din Dacia era reprezentată de peregrini formați din două categorii: peregrini autohtoni și dediticii. Primii erau locuitorii orașelor care continuau să existe din punct de vedere politic și care, după cucerirea romană, puteau să-și exercite drepturile în conformitate cu obiceiul pământului. Dediticii erau peregrini ale căror orașe dispăruseră sau au capitulat, fiind cucerite de romani⁴¹. Ei aveau o libertate redusă și s-a crezut mult timp că au fost excluși de la primirea cetățeniei romane, ipoteză ce ar putea fi infirmată de o descoperire epigrafică ulterioară – "tabula 17; apoi în banasitana". Din păcate, informațiile referitoare la Constitutio Antoniniana sunt prea puține. Ele apar doar la Ulpian – *Digestae*, 1, 5, *Historia romana*, 77, 9, 5; la Ioan Chrysostomos; *Acta apost hom*, 4, 8, 1; în continuare se mai găsesc referiri făcute de Aurelius Augustinus – *De civitate Dei*, 5, 17 și, semnificativ pentru perpetuarea normelor romane, în Codul lui Iustinian – *Novellae*, 78, 5. O versiune greacă a decretului este incompletă în acest sens.*

Dediticii erau însă destul de puțini ca număr. Spre deosebire de ei, în raporturile care interveneau cu romanii, peregrinii autohtoni puteau recurge la "*ius gentium*". Edictul împăratului Caracalla a schimbat situația din punct de vedere juridic și demn de remarcat ar mai fi faptul că dediticii sunt pomeniți și în continuare până la vremea lui Iustinian. Sclavii eliberați fără forme prevăzute de dreptul civil au fost asimilați (conform legii *Junia*) cu

³⁹ O. Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. III, București, 1990, p. 70-71.

⁴⁰ E. Cizek, *Mentalități și instituții politice romane*, București, 1998, p. 51 arată că o colonie era considerată ca fiind o bucată din Roma și din armata ei trimisă în alte locuri în virtutea unor anumite rituri și principii foarte clare. De asemenea, coloniile nu s-au alcătuit niciodată spontan, ci doar în baza unei hotărâri oficiale. Era trimis la început un număr mic de familii de coloni (200-1.000 de oameni). Coloniile aceștia erau cetățeni romani și chiar non-romani admiși printre ei deveneau cetățeni romani. Au existat și colonii latine ai căror locuitori nu erau cetățeni romani, acest lucru fiind valabil în tot cuprinsul Imperiului, nu numai în Dacia.

⁴¹ V. Hanga, *op. cit.*, p. 20.

coloniștii latini – sclavi eliberați de stăpâni ce aveau calitatea de peregrini deditici. O parte pot fi și cetățeni indigeni, deveniți acum cetățeni romani.

Bineînțeles că cetățenii romani din Dacia beneficiau de normele dreptului roman. Categoria latinilor avea statutul ei propriu, iar peregrinii beneficiau de normele juridice autohtone cutumiare în măsura în care acestea nu contraveneau normelor dreptului public roman. Este vorba de "*ius gentium*", aplicat în cazul raporturilor comerciale cu romanii. Dobândirea proprietății de către peregrini se făcea prin ocupație și tradiție – *traditio* (Gaius, 41, 1, 3)⁴². Sclavii cetățenilor romani se aflau sub incidența dreptului roman, iar sclavii peregrinilor se supuneau celui cutumiar. Colonii nu au fost atestați în documente, dar existau câteva trupe de frontieră cu drept de proprietate funciară, proprietate muncită în calitate de coloni militari⁴³. Statutul juridic al colonilor includea faptul că ei se puteau căsători cum doreau în calitate de oameni liberi, dar aveau în schimb obligații față de stăpânul domeniului. La sfârșitul secolului al II-lea, aceste obligații se materializau în diverse produse și șase zile de muncă pe an, ele însă au crescut mereu. În *Pontice*, III, 14 – "*lui Tuticanus*" – Ovidiu scria semnificativ: "*scutit de dări sunt singur pe țărmurile voastre, / Afară de aceia prin lege chiar scutiți*".

În timpul lui Antonius Pius (136-161), un document din Dobrogea romană (Moesia Inferior) pomenește de locuitorii satului Laicos Pirgos, care în anul 159 au cerut guvernatorului Statilius Iulius Severus schimbarea regimului corvoadelor care deveniseră prea apăsătoare⁴⁴.

O inscripție din anul 200 atestă și formarea latifundiilor de tip roman, precum și existența obștilor sătești. Este vorba de un proces de hotărnicie dintre latifundiara Messia Pudentilla și țăranii daci din Buteridava⁴⁵.

Instituții și ale dreptului Procedura de judecată se desfășura în Dacia la fel ca în celelalte provincii imperiale; guvernatorul remitea cauza unui judecător, în cazuri grave primul (guvernatorul) putea aplica "*ius gladii*" – pedeapsa capitală. Cetățenii romani puteau face apel la Roma. Dacă infractorul era un notabil neroman se aplica "*ex principalibus*" – iar pedeapsa capitală nu putea fi pronunțată decât de împărat. Litigiile obișnuite dintre membrii comunităților autohtone erau rezolvate pe baza cutumelor⁴⁶, a obiceiului pământului, existent și înaintea stăpânirii romane.

În caz de delict comis de romani contra peregrinilor sau invers, instanțele de judecată acordau ad-hoc calitatea de cetățean roman populației autohtone. Pentru raporturile între peregrini funcționau cutumele locale, în măsura în care ele nu contraziceau normele fundamentale romane⁴⁷.

Pentru a avea o idee mai precisă asupra vieții sociale din Dacia romană sunt importante tăblițele cerate – "*tabulae ceratae*" descoperite la Alburnus Maior și folosite "*ad probatorium*". Este vorba de 25 de astfel de tăblițe scrise cu caractere romane, într-o latină cu numeroase elemente vulgare. Patru din ele sunt contracte de vânzare-cumpărare privind sclavi

⁴² *Ibidem*, p. 23.

⁴³ vezi și *Istoria dreptului românesc* (sub redacția lui I. Ceterchi), vol. I, p. 105.

⁴⁴ C.I.L., III, cf. Isidore, *Origines*, IX, 4.

⁴⁵ V. Hanga, *op. cit.*, p. 20.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 29.

⁴⁷ *Ibidem*.

și imobile, trei se refereau la unelte și forța de muncă etc.⁴⁸ Ele mai conțin o serie de contracte, una se referă la dizolvarea unui colegiu funerar rămas doar cu 17 membri, alta, spre exemplu, reprezintă o listă a sumelor de bani cheltuite cu ocazia unui banchet ș. a. m. d. Au fost ascunse, probabil, în timpul războaielor marcomanice sau cu prilejul unor tulburări sociale, iar studierea lor oferă o imagine corectă a vieții sociale din Dacia romană.

Tăblițele cerate demonstrează, de asemenea, că se invocau principiile dreptului roman clasic, dar că erau folosite ceea ce am numi principiile dreptului roman vulgar (mai ales în relațiile patron-funcționar, preț de vânzare-cumpărare-preț de cumpărare etc.).

Obștile teritoriale și o anumită organizare a lor nu erau necunoscute în statul geto-dac. Cu precădere însă în perioada stăpânirii romane s-au pus bazele unor obiceiuri – cutumii pământului care, mai apoi, și sub influența Imperiului Roman de Răsărit – Bizantin, aveau să dăinuie până foarte târziu de-a lungul secolelor.

Cultura materială romană superioară a cucerit multe teritorii înaintea armatelor romane. Limba latină s-a impus și multe provincii au fost definitiv romanizate. Imperiul avea însă nevoie și de alți factori de coeziune, de ordin spiritual.

În ceea ce privește acest din urmă domeniu, este adevărat că sistemele filosofice grecești și romane s-au dovedit a fi superioare religiilor vechi politeiste, dar au arătat în același timp pentru contemporanii lor și incapacitatea rațiunii umane de a ajunge la Divinitate, de a cuprinde totul.

În acest sens speranța mesianică creștină era, de asemenea, superioară aspirațiilor așa-zis naționaliste romane. Astfel, Vergiliu se referea la un moment dat la un conducător roman ideal, un fiu ce urma să i se nască lui Augustus⁴⁹. Adeziunea la cultul imperial a fost inegală, în funcție de diverse provincii sau timpuri; este însă cert că nimeni nu credea că "*împăratul era cu adevărat zeu sau se împărtășea din esența divinităților*"⁵⁰. Cultul imperial a funcționat ca o religie politică care nu răspundea aspirațiilor celor ce doreau să fie mântuiți⁵¹.

În comparație cu această din urmă idee, speranța în venirea unui Mesia⁵², propagată de creștinism, corespundea nevoilor și aspirațiilor din acea vreme.

Ideea aceasta, precum și sacrificiul de răscumpărare ce se afla în centrul doctrinei creștine⁵³, viziunea escatologică proprie, universalitatea, toate i-au hotărât superioritatea în fața celorlalte credințe.

De asemenea, în întreg Imperiul (ca și în Dacia romană) momentul 212 – *Constitutio Antoniniana* a văzut că nu a adus nici el egalitatea deplină din punct de vedere juridic, iar egalitarismul creștin era astfel mai bine primit.

Foarte probabil este ca, în ascensiunea sa, religia creștină să fi avut în Mithras cel mai puternic adversar. Divinitatea orientală Mithras și mithraismul s-au răspândit repede în

⁴⁸ C.I.L., III, 1.147; vezi și *Istoria dreptului...*, vol. I, p. 67.

⁴⁹ E. A. Cairns, *Creștinismul de-a lungul secolelor. O istorie a Bisericii Creștine*, B.E.E., Internațional, Dallas, t. X, 1992, p. 34.

⁵⁰ E. Cizek, *Mentalități și instituții...*, p. 237.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² V. Kernbach, *Biserica în involuție*, București, 1984, p. 199; J. M. Kitagawa, *În căutarea unității. Istoria religioasă a omenirii*, București, 1994, p. 112-114.

⁵³ V. Kernbach, *op. cit.*, p. 313.

Imperiul Roman. Astfel, dovezi privind răspândirea acestui cult au fost descoperite în toate provinciile europene⁵⁴.

Sub influența zoroastrismului, Mithras era un intermediar în lupta dintre Ahura Mazda și Ahriman; el a devenit curând un zeu al soarelui, al pământului și al morților.

Născut la 25 decembrie, și Mithras, asemenea altor zei ai misterelor, avea în grijă sufletele, iar sacrificiul taurului la coborârea sa asigura nemurirea adeptilor săi. Dacă cultul Cavalerilor Danubieni, spre exemplu, avea trei grade de inițiere (berbec, soldat și leu), cultul lui Mithras presupunea probe foarte grele și avea șapte grade de inițiere (corb, tăinuit, soldat, leu, persan, curier al soarelui și tată)⁵⁵.

Faptul că ceremoniile erau strict secrete, apoi încercările grele la care erau supuși (purificați) adeptii acestui cult, excluderea femeilor, deci teoretic jumătate din populația pe care trebuia s-o cuprindă, au constituit pentru mithraism tot atâtea obstacole în a se generaliza în Imperiu.

Credințele religioase din provinciile romane au suferit multiple influențe, însă nici una nu a umplut nevoia spirituală la care am făcut referiri mai sus, în afară de creștinismul egalitarist. Mai târziu, în secolul al IV-lea, Constantin cel Mare și Licinius și-au dat seama de rolul important pe care l-ar putea juca creștinismul în păstrarea unității Imperiului Roman, ce era amenințat din exterior, dar și din interior, de tendințele centrifuge ale diverselor popoare. Edictul de toleranță dat de cei doi îl completează pe cel dat de Galerius în 311, dar erau abrogate dispozițiile restrictive cu privire la creștini; se ordona astfel și restituirea lăcașurilor de cult, ale bunurilor confiscate, inaugurându-se o nouă jurisprudență privind aceste bunuri ale bisericii⁵⁶. Chiar și în cazul în care unele lăcașuri fuseseră cumpărate de particulari, aceștia din urmă aveau să fie despăgubiți de către stat; aceste dispoziții au fost comunicate prin circulare (Lactantius, *De mortibus persecutorum*, 48; Eusebiu din Cezareea, *Istoria ecleziastică*, X, 5, 1-14) în tot Imperiul. O circulară asemănătoare a fost adresată de Licinius provinciilor din Orient și mai ales din Asia Mică după înfrângerea lui Maximinus Daia, nefiind exclus ca acesta din urmă să fi făcut la fel înainte de a muri – tot în scopul de a câștiga sprijinul creștinilor numeroși în părțile orientale ale Imperiului⁵⁷.

O serie de măsuri luate de Constantin au întărit puterea bisericii creștine: din 315 el a renunțat la riturile păgâne, apoi a crescut autoritatea episcopilor care au dobândit, începând din vremea lui, și puterea civilă: se permitea astfel eliberarea sclavilor în biserică în prezența acestor episcopi (316), creștinilor le sunt permise funcții publice înalte (317), apoi se putea declina competența judecătorească civile în favoarea episcopilor (din 318); *Dies Solis* (ziua Soarelui) a devenit una și aceeași cu "*Ziua Domnului*", declarată zi de repaus (321), iar biserica putea moșteni prin testament averile enoriașilor (322) și, în sfârșit, "*Zeul Soare*" dispărea (322) definitiv de pe monede⁵⁸.

⁵⁴ M. Claus, *Der Mithras Kult im Römische Reich*, p. 55-77 – cultul lui Mithras în Dacia Romană.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 3-9; *Enciclopedia civilizației romane* (coord. D. Tudor), București, 1982, p. 506.

⁵⁶ N. Iorga, *Istoria vieții bizantine. Imperiul și civilizația după izvoare*, București, 1974, p. 61 și urm.; I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 37-39.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 42.

Totodată, Constantin cel Mare a fost primul care a convocat sinoade bisericești (Arles, Niceea), lucru asupra căruia vom mai reveni. Dorim însă doar să arătăm că, începând cu epoca lui, biserica creștină a căpătat putere în viața publică, putere ce va spori tot mai mult.

Până la un moment dat împărații au fost asimilați în mod constant cu zeii, în special cu soarele, Sol (sec. III). De asemenea, până în 370 și-au păstrat și titulatura de *pontifex maximus*, cu toate că pe unele inscripții, deja *Imperator Caesar Augusti* apărea alături de *Dominus noster*, dar cultul imperial (*Codex Theodosianus*, 15, 4, 1), puternic ancorat în tradiție, nu a fost interzis decât în 425⁵⁹.

Încă de la sfârșitul secolului al III-lea, lumea romană începuse să se raporteze la alte sisteme de valori: pe de o parte supunerea față de ordinea socială, sacralitatea împăratului, fastul de inspirație orientală, iar pe de altă parte rezistența față de acestea din urmă; în secolul al IV-lea, odată cu Constantin cel Mare, apoi cu Constantin, creștinismul triumfător a introdus "harul" și "binecuvântarea" dată de episcopi la rang de lege și a apărut în cele din urmă o nouă solidaritate în cadrul Imperiului⁶⁰.

Locul acestui Imperiu a fost luat de "națiunea creștină" care, în decursul primului mileniu, a cuprins în granițele ei populațiile europene sau pe cele care s-au stabilit aici.

În ceea ce privește situația romanității de la Dunărea de Jos, stăpânirea romană și-a lăsat definitiv amprenta; organizarea și cutumele de aici au fost, de asemenea, în mod hotărâtor influențate de Imperiul Roman-Bizantin, care și-a continuat existența până în secolul al XV-lea. La sudul Dunării și în Peninsula Balcanică au rămas regiuni unde populația romanizată și-a continuat modul de trai și după migrația masivă a slavilor. Intrate mai întâi ca federate sau în armata romană, populațiile germanice și-au adus fiecare propriile instituții și legiuiri. La jumătatea mileniului întâi, situația existentă a impus elaborarea unor noi legi (*Edictul lui Theodoric*, *Codul lui Euric*, *Breviarul lui Alaric al II-lea*, *Edictul lui Rothari* etc.), în care normele juridice provinciale romane sunt un model de urmat. Norme mai vechi considerăm însă că și-au găsit expresia în unele practici juridice și în organizarea lor politică.

BIBLIOGRAFIE:

- Leroi-Gourham, *Gestul și cuvântul*, vol. II.
 Gulian, *Lumea culturii primitive*, București, 1979.
 J. Lips, *Obârșia lucrurilor*, București, 1960.
Istoria dreptului românesc (sub redacția lui I. Ceterchi), vol. I, București, 1980.
 H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986.
 D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966.
 N. Ursulescu, *Dacia în cadrul lumii antice*, Iași, 1992.
 V. Hanga, *Les institutions du droit coutumier romain*, București, 1988.
 M. Oppermann, *Tracii între Arcul Carpatic și Marea Egee*, București, 1988.
 A. Bejan, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la formarea statelor feudale*, Timișoara, 1995.

⁵⁹ E. Cizek, *Mentalități și instituții...*, p. 237-238, 253.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 41-42. Leroi-Gourham, *Gestul și cuvântul*, vol. II.

-
- Bodor, *Contribuții la problema agriculturii în Dacia înainte de cucerirea romană. Problema obștilor la daci*, partea I, în SCIV, 7, 1956, p. 3-4; partea a II-a, în SCIV, 8, 1957, 1-4, p. 137-148.
- H. Daicoviciu, *Observații privind obștea sătească la geto-daci*, în SCIV, 11, 1960.
- H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1963.
- D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, , București, 1967.
- D. M. Pippidi, *Despre statutul ostaticilor în antichitate în legătură cu raporturile grecilor cu geții în Dobrogea elenistică*, în ST. CL., 21.
- E. Moscalu, *Mormântul princiar getic de la Peretu (jud. Teleorman)*, în *Thraco-Dacica*, 7, 1-2, 1986, p. 59-70.
- D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969.
- G. Ory, *Originile creștinismului*, București, 1980.
- H. Crișan, *Civilizația geto-dacilor*, vol. II, București, 1993.
- Coman, *Scriitori bisericești în epoca străromână*, București, 1976.
- M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. II, București, 1991.
- M. Eliade, *De la Zalmoxis la Gengis Khan*, București, 1980.
- I. Banu, *Profeții biblici vorbind filosofiei*, București, 1994.
- E. Rhode, *Psihè*, București, 1985.
- E. R. Dodds, *Dialectica spiritului grec*, București, 1985.